

פֶּיֶטְסֵבֶט

בין שמים לארץ

יותם יעקובסון מביא רשמים ממסע בטיבט של ימינו ושזור בהם את סיפורה ההיסטורי של הארץ שמונחת על גג העולם. הקדושה והפוליטיקה של מוסד הדלאי לאמה, המקדשים והמנזרים הגדולים, הוויכוחים על טבע ההארה, היחסים עם סין ופיתוח מסילת הרכבת שתחרוץ את גורל המדינה

כתב וצילם: יותם יעקובסון

מובנים רבים, חשבתי לעצמי, מתחילה טיבט ומסתיימת במקדש ג'וקהאנג (Jokhang), הנמצא בלב לבה של להאסה הבירה. כאן מתכנסים מרחבי הרמה העצומה אל היכל אחד קטן, ממש כשם

שהתודעה שואפת להצטמצם אל תכלית אחת ויחידה - הגשמת ההארה. הניגוד בין פנים הקומפלקס והיצוניותו עז ביותר, כאילו מתכנס כל הבודהה במרחבים הצחיחים, חזרה אל תוך רחם שכולו גוונים עמומים, חמים ועוטפים. באורח פרדוקסאלי, כאן גם נפגשת טיבט עם כל מה שאינו טיבטי, שהגיע מחוץ לתחומי הארץ רחבת הידיים - סינים, תיירים וגם... בודהיזם.

כאן לפי המסורת, בנה המלך סונגטסן גאמפו (Songtsen Gampo), במחצית השנייה של מאה השביעית לספירה, היכל שנועד לשכן את ג'ואו שקיאמוני (Jowo Sakyamuni), צֶלֶם הבודהה הראשון בטיבט, שהובא, כמה אירוני, על ידי אשתו הסינית, שהיתה בודהיסטית. אכן, האמונה שנראית כה קשורה לארץ הזו הגיעה לכאן בתקופה יחסית מאוחרת, מאות שנים לאחר שכבר היתה מכותרת מכל עבר על ידי מדינות בודהיסטיות. מעצם קדושתו של המקום, הוא מועד לענייני טומאה ולכן בולט בג'וקהאנג הניגוד שבין קודש לחול על גווניו השונים. סביב המתחם רבות החנויות ורבים הרוכלים, צבא ובטחון סיניים נושקים לאמונה ולאחרונה הולכים

ומתרבים גם מקבצי הנדבות.

בקיץ האחרון, במסגרת חגיגות ארבעים השנים לאוטונומיה הטיבטית, שהוכרזה בשנת 1965, נאסר על המקומיים להיכנס למתחם המקודש. תמורת דמי כניסה גבוהים יכלו תיירים לשוטט בנבכי באין מפריע, אך מבלי שיפלוסו דרכם בין עולי הרגל, הנדחקים כדי להיכנס פנימה ולהיטיב לראות את הקאפלות. במקום עולי הרגל ניצבו עתה שומרים סינים. לא השתרך תור ארוך לפני פסל ג'ואו שקיאמוני ולא הודלקו נרות חמאה והושאו קטורות כבעבר. חסרה גם הנשמה. ללא אותו המון רווי אמונה, ובמיוחד לאור היכרותי האחרת עם רחש החיים שאפף את המקום לפני, נראה בעיני המתחם המסוגנן נטול החיות, כמצבה דוממת וריקה. הפינה היחידה שבה אפשר היה להתדפק עם המקומיים על שערי האמונה היתה הרחבה שלפני שערי המתחם הנעולים. שם עדיין עסקו מאמינים רבים בריטואל המתקיים במקום זה מאות שנים - השתחוו אפיים ארצה ופשטו ידיהם לפני, מצמידים אותן זו לזו כיוצרים מגופם חץ חדרור דבקות המסתיים בניצן

מאמינה טיבטית
מסובבת גלגלי
תפילה ליד ארמון
פוטאלה, להאסה

שכונת מגורים קדומה, וגם לא את השדרה הסינית שסלולה היום למרגלות הגבעה. משם, על רקע ההרים התוחמים את העמק מאחוריה, נראית הפוטאלה עדיין בתומתה, מתריסה בלובן מדרונות קירותיה וגגותיה המוזהבים כנגד פסגות אפורות, באות בימים. כשמביטים מכאן אפשר לרגע לשכוח שרוב אוצרות המתחם נשדרו ממנו וכי הכניסה אליו מתאפשרת רק לאחר רכישת כרטיס יקר, וגם אז היא מוגבלת רק לחדרים מסוימים, שבכל אחד ואחד מהם פקוחה עינם של השומרים ושל מצלמות טלוויזיה במעגל סגור. הנה ניתן לדמיין שמיד יעלו כמה נזירים על הגג ויתקעו בחוצרות ענק, שקולן העמוס יתפשט בעמק כולו, אולם במהלך סיור במבנה שמבוכיו גדושים קבוצות סינים רעשניות, הפוקדות את המקום במסגרת חגיגות ארבעים השנים לאוטונומיה, נגנזות מחשבות אלו במהירות.

לפי הפרסומים, בקיץ 2007 אמור להסתיים הפרויקט ענק המימדים, המתגבר על מכשולים טופוגרפיים רבים: סלילתה

לוטוס, הניעו ידיהם בתנועה מחזורית מניעים גלגלי תפילה, והעבירו בין אצבעותיהם את חרוזי מחרוזת המלה, שמספרם 108, כמספר דרשותיו של הבודהה. בזמן שמולמלו מאנטרות ותפילות, מירקו אחדים לוחות מתכת עגולים (המשולים לתודעה, הנזקקת אף היא לצחצוח) בעזרת גרעיני חיטה שנזרו עליהם ונאספו, וחוזר חלילה. עננים קלים, רבי צורה ורושם עשו דרכם באיטיות מעלינו, מכסים ומגלים את הצלילות הבסיסית של השמים. במעקב אחריהם מתרחב האופק ואיתו גם הדעת.

הרכבת הסינית ללהאסה

כשניצבים על גג הג'וקהאנג, בסמוך לסמל ומשקיפים מערבה - זוכים במבט יפה על הפוטאלה (Potala), ארמונו המפורסם של הדלאי לאמה, מסמליה המוכרים של טיבט. מזווית זו לא רואים את הרחבה העצומה, שהוקמה במקום

בטיסה, צו התושבים להניף דגלים ואוי לו למי שלא עושה כך.

תככים ומאבקים פוליטיים

מאז ימיו של הדלאי לאמה החמישי, נתפשו המלכים רטרואקטיבית כגלגול של הבודהיסטו של החמלה אוולוקיטשוורה (Avalokiteshvara). מעיון מעמיק בתולדות הימים ניכר כי דמותו של הדלאי לאמה לדורותיה, הנתפשת כיום כמהות הרוחניות והשלווה, מקפלת בתוכה לא מעט תככים, סיפורי זימה ומאבקים פוליטיים. נוכחותם של כוחות זרים בטיבת רבתה מאז הכיבוש המונגולי במאה ה-13.

של מסילת הברזל מגולמוד ללהאסה. מסילת הברזל שהגיעה כבר בקיץ אל פאתי הבירה, מסמנת במובנים רבים את סופו של עידן טיבט הטיבטית, שכן היא תאפשר נגישות רבה למתיישבים החדשים מגזע החאן, שכבר היום מונים כמחצית מאוכלוסיית טיבט. הרושם הוא, שהסינים ימהרו לפתוח את קו הרכבת וינופפו מול טיבט והעולם בכך שהציבו לעצמם יעד קשה ומסובך, ולא רק שעמדו בו אלא הקדימו את לוח הזמנים בשנה. ומהו לוח זמנים מול מרחבי הנצח שאותם חוצה מסילת הברזל ומול נחלי הזמן שמעליהם היא חולפת בגשרי בטון חלקים?

לפי המסורת המקומית, במקומו של ארמון הפוטאלה הנפלא, ניצב לפניו ארמונו של מלך טיבט. מהארמון שלטו

מנזר סאמיה,
הראשון שהוקם
בטיבט

הלהא (Lha)

מושג טיבטי חשוב ביותר, מתורגם לרוב כנפש, נשמה או חיים. למרות היותה של הלהא חיונית לגוף הפיסי והמנטאלי, יש ביכולתה, לפי האמונה המקומית לעזוב את הגוף ולשוטט. לפיכך עשויה הלהא של אדם להימצא גם באובייקטים חיצוניים כמו סלע, עץ, אגם או הר

עם הקמת שושלת יואן המונגולית הסתמכו שליטיה על השלטון המקומי בארצות הכבושות. בטיבט המצב היה בעייתי: מאז המאה ה-9 לא שלטו בה מלכים. הדמות הבכירה שנבחרה לייצג את טיבט בחצר השלטון המרכזי היתה סאקיה פנדיטה, ראש סיעת סאקיה. הוא כה הרשים את החאן המונגולי עד שבהשפעתו המיר זה את דתו לבודהיזם והפך את הפנדיט למורה המדינה. בתמורה העניק החאן לראש פלג סאקיה שליטה פוליטית בטיבט, בסיוע פטרונו. שורטט כאן מודל ברור של יחסי גומלין: השראה דתית-תיאולוגית (שכן "מטיבט תצא תורה") לפטרון, התומך מצדו פוליטית-מדינית באיש הדת. הטיבטים לא תפשו את המונגולים כנעלים עליהם וסברו שיש להם הרבה מה להציע לכובשים במסגרת היחסים שתוארו. לימים תיתפש מערכת יחסים זו על ידי הטיבטים כמודל ליחסים המתוקנים בין סין לטיבט, אלא שאידיאל זה עתיד היה להתנפץ בפניהם. השילוב בו אדם מחזיק בשתי משרות, כהן דת ראשי וראש מדינה היווה תקדים למעמד שאליו יזכה לימים הדלאי לאמה.

טיבט מעולם לא היתה מקום רוגע גם בין הטיבטים לבין עצמם. עם היחלשות השלטון המונגולי ופטרונו בטיבט,

מלכי טיבט על אימפריה גדולה, שהתקיימה עד אמצע המאה ה-9 לספירה. בשיא עוצמתה הביסו צבאותיה את לגיונות סין ואף כבשו למשך זמן קצר את הבירה הסינית שאנג'אן (Shang an). אני נזכר בנסיעה משרה התעופה אל העיר. בדרך חוצים כפרים הבנויים בצורה מסודרת לאורך הדרך. "תראה איזו אהדה לשלטון", אומרת אחת מנוסעותי בקבוצת המטיילים ומצביעה לעבר דגלי סין חדשים, באדום מבהיק, המתנפנים על גג כל בית בינות לדגלי התפילה המהוהים. "זה לא בדיוק כך", אני עונה לה בעדינות, "הכפרים הללו הם כולם יישוב כפוי של נוודים מהערים. מכיוון שעתה נחגגות כאן 40 שנות אוטונומיה ואורחים רבים מגיעים מבייג'ינג

1578. במעמד זה העניק לו החאן את התואר 'גיאטסו' - אוקיאנוס, ובמונגולית - 'דלאי'. הנה מתברר לנו כי התואר והמעמד של מנהיג טיבט כיום ניתן לו על ידי גורם חיצוני, שמוניעו היו במידה רבה פוליטיים.

עם התחזקותו זיהה עצמו הדלאי לאמה החמישי, לא רק כגלגול תלמידו של טסונג קהא פה, אלא גם כגלגולו של אוולוקיטשוורה עצמו והחיל רעיון זה גם על ארבעת קודמיו ועל מלכי האימפריה עד סונגטסן גאמפו, שנתפש כמביא הבורהיזם לארצם של 'הברברים אדומי הפנים' (כך נוהגים הטיבטים לכנות עצמם קודם לקבלת האמונה). מאז ימיו, כך מאמינים, נוהג אוולוקיטשוורה ליטול צורת אדם ולהתגלם בדמותו של הדלאי לאמה, דבר שהעצים מאוד את מעמדו.

קמו מתנגדים לשלטון סאקיה. בתווך שבין שני הכוחות - בין שלטון סאקיה שהצטמצם למחוז טסאנג (Tsang) הדרומי לבין מתנגדיו ממחוז יו (Yu) הצפוני לו, צמח פלג חדש - מסדר הגלוק-פה (Geluk-pa), שנוסד על ידי טסונג קהא פה בראשית המאה ה-15. אי שם בין שטחי הכוחות הנצים הקים טסונג קהא פה את מנזר גנדן (Ganden) וכעבור שנים ספורות הקימו ממשיכי דרכו את המרכזים הנזיריים סרה (Sera) ודרפאנג (Drepang), שהתפתחו והפכו למה שנחשבים למתחמים הנזיריים הגדולים ביותר בעולם. בסיעת הגלוק-פה ניתן דגש רב על לימוד עיוני ממושך ומעמיק, הבא לידי ביטוי גם בוויכוחים תיאולוגיים המתקיימים מדי יום ביומו בחצרות מנזרי הסיעה. הנזירים, מחולקים לזוגות שבכל

נזירים

טיבטים

בהתפלמסות בודהיסטית מתקפים זה את זה בשאלות ברוח לימודית וחברית. מה שמעיב לעיתים על האווירה הטובה הם הדיבורים על כך, שחלק מהנזירים למעשה הושלתו במקום על ידי הסינים כמרגלים מטעמם

במקביל חיזק הדלאי לאמה החמישי את מעמדו של מורהו, בטענה כי הוא גלגול של אמיטבהא (Amithabha), בודהה 'האור האינסופי' ומורהו של אוולוקיטשוורה. אז הוענק לו השם פנצ'ן לאמה. נדמה שגם כאן לא נעדר מקום הפוליטיקה - נוצרה כך שושלת גלגולים חדשה שמרכזה במנזר טשילהונפו (Tashilhunpo), במחוז טסאנג, המרכז לשעבר של הפלג המתחרה. המעשה שנועד לאחד את טיבט תחת מטריית סיעת הגלוק-פה הביא לעימות כוחני תוך סיעתי מתמשך בין מוסד הדלאי לאמה לבין שושלת הפנצ'ן לאמה. פילוג תוך סיעתי זה משמש את הסינים כיום. בראשית המאה שעברה נמלט הפנצ'ן לאמה התשיעי אל חיק הסינים

אחד מהם מתקיף ומותקף, מתפלמסים על נושאי הלימוד. חשיבות רבה ניתנת, לא רק לרהיטות התשובה אלא גם למהירות הטחנתה במתעמת. הצד המתקיף ניצב מעל המותקף היושב על הקרקע, ומגבה את שאלותיו בדילוג תיאטרלי המלווה במחיאית כף המסתיימת בסמוך לאפו של היושב, אך עם זאת האווירה בעיקרה טובה. מה שמעיב לעיתים על האווירה הטובה הם הדיבורים על כך, שחלק מהנזירים למעשה הושלתו במקום על ידי הסינים כמרגלים מטעמם. מסיבות אלו נרתעים, לעיתים, הנזירים מפני הסברת פנים יתירה לאורחים או מניהול שיחות ארוכות איתם. יותר מדי מילים המוחלפות בפומבי, ועל אחת כמה וכמה בחשאי, יכולות להיחשב כמרידה במלכות ולהביא צרות ואף עונש מאסר על הנחשד בכך.

ההיסטוריה של הדלאי לאמה

מתי אם כן נולד מוסד הדלאי לאמה? סונאם גיאטסו (Sonam Gyatso), גלגולו השלישי של תלמידו של טסונג קהא פה, זומן אל חצרו של אלטאן חאן המונגולי בשנת

התעשת וכעוסק לפי תומו מיהר להצפין את התליון תחת בגדיו, פן יראה. החזקת תמונתו או כתביו של הדלאי לאמה ה-14 בטיבט נחשבת לעבירה חמורה על החוק. לבני טיבט אין ברירה אלא להסתיר את כמיהתם לדלאי לאמה, שנמלט מטיבט מיד לאחר פרוץ ההתנגדות לכיבוש, בשנת 1959 ומאז לא דרכה כף רגלו על אדמתה.

נשמת המקום

המנזר הראשון בטיבט, שהוקם בשנת 797 לסה"נ נמצא בסאמיה (Samye), מרחק רב מלהאסה, במורד נהר הירלונג טסאנגפו (Yarlung Tsangpo). המנזר מרהיב עין. הוא בנוי במתכונת של מנדאלה, דיאגרמה של היקום כולו. המקדש המרכזי - דמוי פגודה מוזהבת גגות, מקביל להר מרו - ציר העולם, וסביבו מבנים הבנויים במתכונת ארבע היבשות. לפי המסורת הוקם המנזר בעקבות ויכוח דתי בין שני זרמים שונים. במקביל

בגין חוב מס לבירה להאסה. גלגולו: הפנצ'ן לאמה ה-10 התחנך תחת עינם הפקוחה של הסינים ולכן התייחסו אליו בני עמו בחשדנות, על אף, שמאז בריחתו של הדלאי לאמה להודו, הוא הפך לישות הבכירה במדינה. עם זאת, כשהלך לעולמו בשנת 1989, עת לקה בהתקף לב בעת ביקור קצר ונדיר במנזרו, נתפס מיד כגיבור לאומי שבחר למות על אדמתו ולא בידי סוהריו. מאז נוקפו לזכותו מעשי גבורה שקודם לכן איש לא דיבר עליהם. לדוגמה, נאומו בפני המון במהלך חג המונלם בלהאסה, בשנת 1964 שבו אמר כי הוא מאמין שטיבט תשוב ותזכה בעצמאותה וכי גם הדלאי לאמה ישוב לארצו. בעקבות נאום זה נכלא למשך 14 שנה. הפנצ'ן לאמה ה-11, נמצא במאסר בית בידי הסינים, איש לא יודע היכן, ונחשב לאסיר הפוליטי הצעיר ביותר בעולם. אך היחסים עם המונגולים לא נשארו טובים לנצח. ב-1720, לאחר שנדרף על ידי המונגולים, הושב הדלאי לאמה השביעי אל הכס בלהאסה, מלווה בלגיונות סינים שנותרו

אל
מקדש

הגו'קהאנג אסור לטיבטים להיכנס אך ברחבה שמול שערי
הסגורים עדיין עוסקים מאמינים רבים בריטואל המתקיים
במקום זה מאות בשנים - הם משתחוים אפיים ארצה
ופושטים ידיהם לפניו, מצמידים אותן זו לזו כיצורים מגופם
חץ חדור דבקות המסתיים בניצן לוטוס

לדרך התרגול הבודהיסטי ההודית ניכרה בטיבט גם השפעה של דרכי התרגול המקובלות בבודהיזם הסיני, בעיקר בקרב בני האצולה. לפי המסורת נודע לשאנטהרקשיטה (Santarakshita), אחד החכמים ההודיים שהגיעו לטיבט, על סכנת ההשפעה הגוברת של ההוגים הסיניים ולכן הותיר הנחיות כי תלמידו קמאלהשילה (Kamalashila) ייקרא מהודו ויתמודד עימם בוויכוח תיאולוגי.

הוויכוח נסב אודות טבע ההארה. צצו ועלו שאלות רבות וקשות, כגון: האם ההארה הדרגתית או מיידית? מהי ההארה והאם ניתן להביעה במילים? והיה אם לא ניתן, כיצד ניתן להדריך אחרים להגיע אליה? ואם אינה ממושגת, כיצד ניתן להנחילה לזולת? האם הדרך להארה קשורה בהתנהגות מוסרית? האם ישנו צורך להכחיד הרגלים ותהליכים? האם ישנה רק פרקטיקה אחת המובילה אל ההארה? והאם ניתן לתאר הארה רק על דרך השלילה?

בסוף הוויכוח בחרה טיבט בקמאלהשילה ההודי כמנצח

בעיר כדי להגן עליו, אולם כיום מעטים הטיבטים שייאווו להיזכר בכך. כיום המצב כמובן הפוך והדלאי לאמה לא שב למולדתו, רק בגלל המשטר הסיני במדינה. בעודי כותב שורות אלו אני נזכר במפגש עם רועה זקן, באזור נידח אי שם למרגלות הר צ'ומוולנגמה (Chomolangma), שמו הטיבטי של האוורסט המוכר. לצווארו ענד תליון ועליו דיוקן של הדלאי לאמה הנוכחי. כשהבעתי את שביעות רצוני מהתכשיט הזכרתי את השם המפורש נבהל הזקן עד מאוד, אך מיד

הסמל שעל גג העולם

מעל שער הכניסה הנעול של מקדש ג'וקהאנג מתנוסס דומם ומלא הדר עיטור הגג המרכזי. הסמל שנטוע בראש קודש הקודשים של "גג העולם", נמצא על הגבול שבין נאה למדבר, על הקו המפריד בין פנים לחוץ ובין שמים לארץ. עיקרו – החוק והסדר, המשולים לגלגל הדהארמה – התורה, הסובב והמסובב, על שמונת חיבוריו, שהם גם שמונה השלבים העיקריים בחייו של הבודהה. במרכזו של הגלגל מתמזגים הדברים לנקודה אחת – ביטוי לאמת אוניברסאלית קיימת ובת תפישתה. הגלגל מוקף להבות אש שנועדו להגן על האמת מכל שמץ 'מאיה', היא האשליה, שכן האש מכלה את כבלי הבורות ומשחררת את האמיתות. גלגל הדהארמה עצמו ניצב על פרח לוטוס. הלוטוס הוא סמל הטהרה ועלינו להיות כמותו: צומח ועולה מתוך המים העכורים ומתהדר בתפוחת מרהיבה מבלי שידבק בה כל רבב. כיוון שהאמונה גורסת כי ההארה היא כאן, בעולמנו אנו, מופנה הפרח כלפי מטה, אל הארץ. משני העברים מופיעים צבאים כורעים, נושאים מבטם אל הגלגל שהונע. לכאורה הם זחים, אך מבט בוחן יותר ילמד כי האחד בעל קרניים והשני חסר אותן, שכן, זכר ונקבה יצר אותם האמן, ולא בכדי – הם מסמלים את מיזוג הניגודים וגם את ביטולם, בהצטמצמם לנקודה שבמרכז הגלגל. הצבאים כורעים משני עברי הגלגל בסימטריות, מייצגים איזון והרמוניה, עדינות ואצילות, תומכים היטב את כל שהם יוצרים בתווך שביניהם ומהווים גם אזכור ל'גן הצבאים' בסארנאת (Saranath), המקום בו נשא הבודהה את דרשתו הראשונה.

* * *

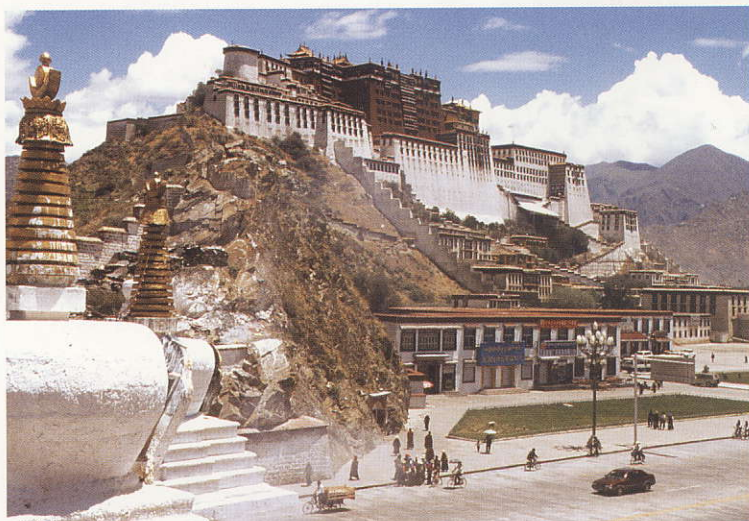
ממרומי מנזר גנדר נפרש נוף מרהיב על עמק הירלונג טסאנגפו. הוא נראה משם רחב ואינסופי. ערוציו הפתלתלים נראים כחובקים את הארץ הענקית הזו כולה. אני יושב ומשקיף על הנוף. נשר דואה חולף במרחק קטן מולי. מקרבה כזו אני מצליח להביט אל תוך עינו ולשמוע את רחש הרוח החולפת בין נוצותיו. השקט נפלא, הוא ממלא אותי ומתרחב החוצה ממני. "אין רע בלי טוב ואין טוב בלי רע", אני מזכיר לעצמי בחושבי על הקורות את טיבט מאז הכיבוש, ימים הרחוקים מהשקט האופף אותי עתה. אני יכול שלא להיזכר בדרשה של הרלאי לאמה בה אמר מפורשות כי אילולא הכיבוש, לא היה הבודהיזם מופץ באופן כזה בעולם המערבי. בראייה מוחלטת זו, של היעדר המוחלט, אני עתיד להיפרד מטיבט ומרחביה, נופים שעוד במהלך השוטטות בהם אפשר כבר להתגעגע אליהם.

לתגובות: yotamj@netvision.net.il

והפנתה את עורפה לסין. במובנים מסוימים, הוויכוח, שהדים לו קיימים כבר בסיפור חייו של הבודהה ההיסטורי (שבעצמו, לאחר שהגיע להארה תהה אם בכלל ישנה דרך להעביר חוויותיו לזולת), נמשך עד היום ומשפיע במידה רבה על דינאמיות ההגות הטיבטית ועל חילוקי הדעות במרוצת ההיסטוריה. המתח בין הארה מיידית לבין הארה הדרגתית קיים גם בתרגול. למשל בין שמטה (Shamata), ריכוז נקודתי לבין ויפסאנה – שבה מיוצרת התבוננות באופן חיובי המרחיבה את מושאי ההתבוננות אל מעבר ליכולות הראייה הרגילות. תוצאות הוויכוח בסאמיה קבעו את גורלו של הבודהיזם בטיבט, ומכאן חשיבותו של המקום.

כיום סוגרות דיונות חול נודדות על סאמיה מכל עבר. הן נראות כאלו הן מנסות להתנכל לאמונת בני המקום ולקבור את המנזר תחתן, אך הן שבות ומובסות על ידי השדות המקיפים את הכפר בטבעת הגנה ירוקה.

בין סאמיה למנזר גנדר, שהוקם על ידי טסונג קהא פה בראשית המאה ה-15 מפרידים רכסים גבוהים וכשלושה ימי הליכה: כשצועדים בהרים נמצאים לא אחת מעל העננים הזוחלים בעמקים למטה. אז אפשר לחוש ביתר שאת את הלהא של המקום. הלהא (Lha), מושג טיבטי חשוב ביותר, מתורגם לרוב כנפש, נשמה או חיים. למרות היותה של הלהא חיונית לגוף הפיסי והמנטאלי, יש ביכולתה, לפי האמונה המקומית, לעזוב את הגוף ולשוטט. לפיכך עשויה הלהא של אדם להימצא גם באובייקטים חיצוניים (סלע, עץ, אגם, הר) ובינה לבינים קיימים יחסי גומלין מעניינים. לדוגמה: אם רוחו של אדם נמצאת גם בהר וההר נחשב, רבים הסיכויים שאותו אדם יחלה. באחד האפוסים הטיבטיים, אודות הגיבור גסר (Gesar), מסופר על מלחמתו בשדה. הוא כורת את עץ הלהא שלה ומרוקן את אגמה, אך נכשל כי לא חיסל את הכבשה שגם בה היתה מצויה הלהא. פעמים רבות מקומות הלהא החיצוני, המשמשים כמגינים (מעין שלוחות לא מושגות של האני) נשמרים בסוד. כן נוהגים הטיבטים להצפין משכנים נישאים של הלהא (למשל אבן טורקז) בפניות נסתרות שונות. נראה כי הלהא של מנזר גנדר שבה אליו רק לאחרונה. המקום נפגע קשה מאד במהלך כיבוש טיבט ובמהפכת התרבות. בגלישה ממרומי

ארמון פוטאלה בלהאסה, לשעבר מקום מושבו של הרלאי לאמה

מעבר ההרים לעבר המנזר, הבנוי במורד חלקו הפנימי של הר דמוי פרסה בגובה 4200 מ' מעל פני הים, מתגלה הקומפלקס באחת. המראה, למרות השרידים החרבים הרבים, הוא עוצר נשימה. על המצוקים סביב מתוחות כקורי עכביש מחרוזות של דגלי תפילה, אלא שמטרתן לא ללכוד כי אם להפך, להפיץ את המסר המוטבע עליהן עם כל רוח חולפת, להפיץ את הדהארמה באותן קצוות תבל בה נדרש חיזוקה. באחד המבנים בגנדר עדיין פועל בית דפוס, שבו מודפסים ספרי תפילה במתכונת הסינית העתיקה, בעזרת גלופות עץ הנמשחות בדיו ורצועת נייר מהודקת אליהן ומקבלת את טביעת הטקסט המגולפת. הניירות תמיד מוארכים וצרים, במתכונת עלי הדקל עליהם נהגו לכתוב בהודו, עדות נוספת למקורות ההשפעה התרבותית והטכנולוגית של טיבט.